
SVETI KRAJI NOVODOBNIŠKE DUHOVNOSTI

T i n a B a n

Uvod

Občutje svetosti prostora je arhetipska nit religioznega življenja vseh človeških civilizacij, ki je še vedno prisotna tudi v življenju sodobnega človeka. Vendar ne le v oblikah, ki jih sugerirajo velike etablirane religije – z razvojem novih religijskih in duhovnih gibanj ta prastara občutja iščejo vedno nove izraze. Kot kaže zgodovina, so prebivalci slovenskega prostora njegovo svetost obeležili na različne načine. Iz predkrščanskih časov so znane prakse čaščenja vodnih izvirov, svetih dreves, gora ali jam, pa tudi zidana svetišča, kot so mitreji, templji itd. Krščanstvo je svete kraje zaznamovalo z gradnjo cerkva, kapelic in znamenj ter romanji k njim, nove religije pa v sodobnem času razvijajo nove oblike. Mednje spada tudi nova, zanimiva oblika duhovnosti, ki jo v mednarodnem prostoru poznajo kot »new age«, v slovenščini pa se zanjo poskuša uveljaviti izraz »novodobniška duhovnost« ali tudi »gibanje nove dobe«. Kot bomo poskušali pokazati v nadaljevanju, se novodobniška duhovnost prav skozi posvečevanje prostora močno približuje pojavi, ki ga imenujemo ženska duhovnost.

Novodobniška duhovnost se je pojavila v Severni Ameriki in Zahodni Evropi v 60. letih 20. stoletja, pri nas pa se je zaradi specifičnih političnozgodovinskih okoliščin močneje uveljavila šele v poznih 80. in v 90. letih. Širila so jo kontrakturna (hipijska) gibanja, ki so, razočarana nad družbenim in kulturnim razvojem po drugi svetovni vojni, zahtevala korenite spremembe različnih področij družbenega življenja. Del njihovih kritik je bil usmerjen tudi proti tradicionalnim religijam, ki so jim očitala dogmatičnost, pretirano hierarhičnost in odtujenost od vernikov. Nekatera so jim očitala tudi patriarhalno ureditev in problematičen odnos do žensk, ki so s svojimi pravicami, religiozno imagina-

cijo in religioznimi vrednotami postavljene v podrejen položaj. Alternativa tradicionalni religioznosti so videla v »duhovnosti«, torej tisti obliki religioznosti, ki so jo razumela kot individualizirano, privatizirano in intimnejšo v odnosu do pojmov svetega.¹ Središče novodobniške duhovnosti je postal posameznik, ki samostojno izbira svoja verovanja ter se pri tem ne zanaša na zunanje religijske avtoritete, temveč na lastno, notranje, živo osebno duhovno izkustvo. Zaradi takšne, izrazito individualizirane narave novodobniška duhovnost nikoli ni oblikovala enotnih nauk, dogem, povezovalnih institucij ali občestva vernikov, ampak se je razpršila na tisoče majhnih gibanj, ki jih med sabo le ohlapno povezujejo nekatere temeljne idejne paradigme in duhovne vrednote. Ena od njih je paradigma o prihodu nove dobe, ki je gibanjem dala tudi ime. Nova doba naj bi nastopila ob prelomu 20. stoletja, ko naj bi se zaključilo več kot dvatisočletno obdobje, ki je bilo pod vplivom znamenja rib. Tedaj naj bi se začelo novo obdobje v znamenju vodnarja, ki naj bi prineslo številne spremembe v intimnem, družbenem, kulturnem in duhovnem življenju. Med drugim naj bi te spremembe korenito preoblikovale vse hierarhične odnose, odnose moči in dominacije, tudi neenakopravne odnose med spoloma.

Novodobniška gibanja povezuje tudi visoka občutljivost za vprašanja spola, številna še posebej zanimajo vprašanja o položaju žensk in ženskega v religijski sferi.² Pri tem jih vsaj toliko kot družbena skrbijo

¹ Naj dodamo, da novodobniško duhovnost ne glede na njen odpor do pojma religija v religijskih študijah večinoma obravnavamo kot religijski fenomen. Religija je namreč širok pojem, ki poleg institucionalnih religij zajema številne druge religijske oblike.

² Novodobniška duhovnost je religijski izraz, ki močno nagovarja in privlači žensko populacijo. Kot kaže Kempova raziskava (D. Kemp, *New Age: a guide*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2004), opravljena v Veliki Britaniji, ženske predstavljajo dve tretjini novodobniške populacije, medtem ko Heelas in Woodhead (P. Heelas in L. Woodhead, *The Spiritual Revolution*, Blackwell, Malden / Oxford / Carlton 2005) govorita celo o 82 odstotkih. Med drugim ženske gotovo pritegne novodobniška simbolna govorica, ki ima, kot dodajajo drugi raziskovalci (D. Tacey, *Jung and the New Age*, Brunner-Routledge, Hove, New York 2002), pretežno ženski značaj in jo navdihujejo ženske simbolne figure Velike matere, poganskih boginj in drugih ženskih simbolnih likov. Ženske naj bi, kot ugotavlja S. Feher (S. Feher „Who holds the cards? Women and New Age astrology“ v: Lewis, J. R. in Gordon Melton, J. (ur.): *Perspectives on the New Age*, Albany, State University of New York Press 1992), k novodobniški duhovnosti privlačilo tudi njeno posvečevanje vrednot, ki naj bi tradicionalno veljale za ženske. Gre za vrednote povezovanja, kompromisnosti, intuitivnega mišljenja itd. O tem, da lahko novodobniško duhovnost v marsičem povezujemo z žensko duhovnostjo, smo pravzaprav že

vprašanja simbolne dominacije nad ženskim načelom. V novodobniški kozmoviziji žensko in moško predstavljata dva obraza istega počela, istega vseobsegajočega univerzalnega principa, ki sta sicer bistveno različna, pa vendar se kot del iste celote navsezadnje iztečeta v popolni medsebojni skladnosti. Ti nasprotji določata vse bivajoče. Ves kozmos je mogoče opredeliti v njegovi zvezi z ženskim ali moškim načelom. Velike monoteistične religije našega prostora, ki so se razvile v patriarhalnih kulturah, so moško načelo simbolno povzdignile, žensko pa so napravile manj vidno, tudi manj vredno, zaradi česar je bilo pogosto potisnjeno v osebno in kulturno nezavedno. Kot opozarjajo novodobniki, iz tovrstnega simbolnega neravnovesja izvirajo številne težave, ki se ne kažejo le kot problemi družbene neenakopravnosti med spoloma, temveč tudi kot številni drugi civilizacijski problemi, npr. kot problemi človekove uničujoče dominacije nad naravo.³ Prav skozi svoj desakraliziran, instrumentaliziran ter izključujoč odnos do naravnega prostora naj bi patriarhalna kultura najvidneje izkazovala svojo moč nad ženskim načelom. Ne le narava in njeni cikli, temveč kar vsa Zemlja in zemeljski prostor so namreč po novodobniških prepričanjih tesno povezani z ženskim načelom. Žensko načelo je opredeljeno kot materialno, otipljivo, tusvetno, imanentno in ima povsem drugačen značaj kot moško, ki je povezano z duhovnim, onostranskim, z nebesom in s transcendentnim. Da bi med ženskim in moškim vzpostavili ravnovesje, morajo ključni ženski koncepti spet stopiti v središče človekovega (religioznega) zanimanja. Naravi oziroma širšemu zemeljskemu prostoru je treba povrniti njegovo ontološko vrednost, in sicer v procesu, ki ga Bednarowski imenuje »resakralizacija kozmosa in reimaginacija svetega«⁴. Prostor, v

razpravljali v eni od preteklih števil Poligrafov. Glej T. Ban, *New age in ženska duhovnost*, v: *Ženske in religija. Poligrafi*, 45/46 (12).

³ Kot npr. zapiše slovenski novodobniški avtor M. Pogačnik: »Pri svojih prizadevanjih, da bi prispeval k zdravljenju zemlje, sem kmalu spoznal, da najbolj razsežni razdiralni procesi koreninijo – naj gre za destrukcijo krajine ali človeka – v zatiranju in pačenju ženskega počela. Smo namreč del kulture, ki se skoraj izključno naslanja na moške predstave in v osnovi podcenjuje in zanemarja ženski vidik stvarstva.« (Glej: M. Pogačnik, *Ko se Boginja vrne*, Iskanja, Ljubljana 1993, str. 10).

⁴ M. Farrell Bednarowski, »The New age Movement and Feminist Spirituality«, v: Lewis, J. R. in Gordon Melton, J. (ur.): *Perspectives on the New Age*, Albany, State University of New York Press 1992, str. 169.

katerem živimo, mora spet postati svet, da pa bi ga lahko doživeli kot takšnega, je treba ponovno premisliti naravo svetega.⁵

Novodobniški odnos do prostora

Navdih za svoje ideje o svetem prostoru so novodobniki našli v različnih religijah, pa tudi v različnih religioznih in sekularnih nazorih. Eden od njih so poganska izročila, ki so v številnih novodobniških krogih izjemno cenjena. V primerjavi s tradicionalnim krščanstvom namreč veljajo za pristna ter nezaznamovana z ideološkimi pritiski in interesi. Novodobniki verjamejo, da se je v njih ohranila svojevrstna občutljivost za naravo, ki naj bi jo velike monoteistične religije izgubile. V poganskih izročilih je narava divinizirana – v njej nenehno delujejo božanske oziroma magične sile, ki bdijo nad naravnimi procesi rasti in umiranja, usmerjajo naravne pojave ali oblikujejo pokrajine. Prevzetost s poganskim je mogoče še posebej opaziti v novodobniških krogih v Veliki Britaniji in na Irskem, kjer poskušajo revitalizirati lokalno keltsko izročilo. Toda tudi pri nas so se nekatera novodobniška verovanja naslonila na pogansko dediščino, ki izvira iz domačega prostora. Ta se je skozi čas vsaj delno ohranila predvsem skozi ljudsko religioznost – torej skozi tiste religiozne nazore in prakse, ki so jih gojili preprosti ljudje v družini, rodbini ali vaški skupnosti ločeno od ali vzporedno ob strogih teoloških in liturgičnih oblikah uradne religije.⁶ Poleg krščanskih pobožnosti, ki jih je v posameznih obdobjih uvedla katoliška cerkev, ljudska religioznost vključuje tudi številne predkrščanske vsebine in oblike. Slovensko novodobniško prizorišče so torej ob številnih globalno razširjenih novodobniških idejah in praksah zaznamovale tudi nekatere lokalne posebnosti, ki izvirajo iz pogansko-krščanskega religioznega miljeja, ki se je skozi stoletja oblikoval v slovenskem kulturnem prostoru. Morda v slovenskem (pa tudi nekaterih drugih) primerih zaradi razmeroma po-

⁵ Kot poudarja Bednarowski, je prav zahteva po ponovni sakralizaciji zemlje ena tistih točk, na kateri se novodobniška gibanja najmočneje približajo gibanjem ženske duhovnosti. (M. Farrell Bednarowski, *n. d.*, str. 167.)

⁶ »Ljudsko religioznost« razumemo v smislu definicije, ki jo podajata sociologa Flere in Kerševan v svoji knjigi *Religija in (sodobna) družba* (Glej S. Flere in M. Kerševan, *Religija in (sodobna) družba*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995, str. 141).

zne urbanizacije niti ne govorimo toliko o revitalizaciji starega, temveč skorajda o kontinuiteti nekaterih tradicionalnih ljudskih verovanj in praks, ki so bile še do nedavnega prisotne na našem podežlju. Zanimivo je, kot v svojih raziskavah ugotavljajo Hall⁷, Bowman⁸ in nekateri drugi raziskovalci, da se je novodobniška duhovnost, ki sicer privlači predvsem urbano in razmeroma izobraženo populacijo, vendarle naslonila tudi na religioznost, ki izhaja iz tradicionalnih, kmečkih in vaških okolij, tj. iz okolij, iz katerih se je nedavno ali se še danes poskuša izviti poznomoderni človek. Ne glede na ta razkorak se številne novodobniške prakse (npr. zeliščarstvo), novodobniški obredi (npr. tisti, vezani na lunine in druge časovne cikle) ter novodobniška verovanja (npr. v izjemne moči svetih naravnih prostorov) močno naslanjajo prav na pogansko videnje narave. Pri tem seveda ne gre za preprosto prevzemanje, temveč za asimilacijo poganskih idej o naravi v novodobniški kulturni in verovanski okvir. Takšno zavestno prisvajanje magično-poganskega pogleda na svet Hanegraaff imenuje »reakcija poznomodernega človeka na sodobni »odčarani svet««. ⁹ Kot ugotavlja, se v tej reakciji odraža potreba, da bi v hladni mehanicistični svet vzroka in učinka ponovno vnesli skrivnost, človekovemu bivanju v zemeljskem prostoru pa pridali nove, svete razsežnosti.

Poleg pogansko-ljudske religioznosti so novodobniški odnos do prostora zaznamovali tudi nekateri filozofski nazori. Med njimi je panteistična religiozna filozofija, ki jo preveva značilen čustven odnos do narave. Kot učijo panteistični nauki, vse, kar obstaja, tj. celotna, vseobsegajoča narava, tvori »enost«, ta vseobsegajoča enost pa je v določenem smislu božanska. Božansko eno z naravo sicer ni popolnoma izenačeno, je pa v njej imanentno prisotno. Zato ga ni treba iskati v presežnem, nekje »tam«, »za«, »onstran«, temveč je »tu«, »pred«, »tostran«, v

⁷ D. Hall, »Beyond the Traditional Folk Religion? Miraculous Sensitivity of Today's Spiritual Seekers in Poland«. V Wolf-Knuts, U. in Grant, K. (ur.): *Rethinking the Sacred*, Abo Akademi University, Abo 2009, str. 25–36.

⁸ M. Bowman, »More of the Same? Christianity, Vernacular religion and Alternative Spirituality in Glastonbury«, v: Sutcliffe, S. in Bowman, M. (ur.): *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2000, str. 83–104.

⁹ W. Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture*, Brill, Leiden / New York / Köln 1996, str. 84.

vseobsežni naravi¹⁰. Ta izhodišča je sprejel dobršen del novodobniških gibanj.¹¹ Tudi novodobnikov navadno ne zanima transcendentni Bog (najvišji, eno), temveč ga odkrivajo »znotraj«, ne le v sebi, temveč tudi v zemeljskem prostoru in v naravi. Svoje nauke sicer imenujejo »holistične« – raje kot o enem namreč govorijo o božanski univerzalni celoti, poudarek pa premaknejo na njeno vsesplošno povezanost in integrativnost. Vse, kar biva, je v novodobniški kozmoviziji vključeno vanjo, vse je povezano z vsem po zaslugi dejstva, da je vse udeleženo v njeni vseobsežnosti.¹² Tudi narava je del božanske celote, je živa, prežeta z duhom ter velja za svet prostor, ki kliče po človekovi pozornosti. Takšno razumevanje narave zahteva tudi novo definiranje pojma *svetega*, ki ga ni več mogoče razumeti v Ottovem smislu »numinoznega«.¹³ Ottov pojem sicer lepo pojasnjuje »sveto« v tradicionalnih religijah, vendar je premalo širok za razlaganje panteističnih nazorov in novodobniške duhovnosti. Kot opozarja Uršič, je ena od bistvenih komponent svetega pri R. Ottu »občutje kreaturnosti«, ki predpostavlja Boga kot stvarnika, kot osebo, bistveno za opredelitev numinoznega.¹⁴ Če pa numinozno razumemo kot sinonim za »sveto« v »postmetafizičnem«, neteističnem pomenu (npr. kot sveto razume Tine Hribar) /.../, potem je mogoče govoriti tudi o numinoznosti panteističnega enega.¹⁵

Tako panteistična filozofija kot poganska izročila so pomembno navdihnili enega najzanimivejših novodobniških mitov o zemlji oziroma naravi, tj. mit o Gaji, ki je močno prisoten tudi v slovenskih novodobniških krogih. Temelje temu mitu je sicer postavila znanstvena teza, tj. *hipoteza o Gaji* britanskega biokemika Jamesa Lovelocka, ki je prinesla nekatere zanimive ugotovitve o našem planetu. Kot je ugotavljal Lovelock¹⁶, je Zemlja kot planet sposobna nekakšne »samoorganizaci-

¹⁰ M. Uršič, »Deus sive natura«. *Panteizem. Poligrafi*, 9–10, 3 (1998), str. 7–8.

¹¹ Panteistično razumevanje narave je sicer prevladujoč nazor v novodobniških gibanjih, ni pa edini. Ker novodobniška gibanja ne pristajajo na enotne doktrine, lahko v njih (redkeje) najdemo tudi panenteistične, pa tudi teistične predstave. Več v W. Hanegraaff, *n. d.*

¹² W. Hanegraaff, *n. d.*, str. 128.

¹³ R. Otto, *Sveto: o iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega*, Nova revija, Ljubljana 1993.

¹⁴ M. Uršič, *n. d.*, str. 5.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ J. Lovelock, *Gaja. Nov pogled na življenje na Zemlji*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1994.

je«. Ima namreč zmožnost inteligentne (samo)regulacije ekosistemov na svojem površju, kar pomeni, da lahko samodejno uravnava določene fizikalne in kemijske spremembe ter z različnimi drugimi (samo)prilagoditvami zagotavlja, da se lahko življenje na njenem površju ohranja, obnavlja in razvija. Planet torej na svojem površju vzdržuje bolj ali manj stalno okolje, in sicer v stanju, primernem za življenje. Pravzaprav se zdi, kot da bi imel nekakšen »interes«, da življenje na njem teče dalje. Kot je menil Lovelock, je Zemljo v tej njeni lastnosti mogoče primerjati z živimi organizmi. Vendar so novodobniki Lovelockovo primerjavo razumeli dobesedno. Zemlja je zanje celovit in živ organizem. Imajo jo za eno od velikih kozmičnih bitij, ki mu ni dana samo inteligenca, temveč tudi zavest. Njena struktura naj bi bila analogna človeški; trdna gmota planeta naj bi predstavljala njegovo materialno telo, njegova zavest in duša pa naj bi se odražali v neotipljivih, nevidnih, eteričnih razsežnostih, ki podobno kot avrične plasti človeškega telesa prevevajo ter oživljajo zemeljsko površje in prostor. Tej zavesti so novodobniki pripisali ženski značaj. Vzdrževanje, hranjenje in obnavljanje življenja je namreč mitološko v domeni žensk oziroma mater. Že Lovelock je svojo tezo zavestno poimenoval Gaja, po grški boginji Zemlje, materi Zemlji. Kot torej uči novodobniški mit, Zemlja, njena narava, prostori in krajine predstavljajo ženski vidik stvarstva. Novodobniški mit tudi poudarja, da je zemeljski prostor veliko več kot le materialna narava. Je sveta razsežnost, sakralizirani prostor s številnimi skrivnostnimi močmi. Bolj kot predmet tradicionalnega religijskega čaščenja je zemeljski prostor za novodobnike predmet čudenja, radovednosti in raziskovanja. Zanimiv je tudi kot agens, ki se mu pripisuje moč magičnega vplivanja na človekovo življenje, velja pa tudi obratno, številni novodobniki se sprašujejo, kako lahko tudi človek s svojim delovanjem vstopa v dialog s svetim prostorom, kako lahko nanj vpliva ali mu morda celo pomaga.

Novodobniška duhovnost na Slovenskem

Tovrstni pogledi na prostor so se uveljavili tudi v slovenski novodobniški duhovnosti. Prvi zametki novodobništva so se pri nas sicer pojavili že v zgodnjih sedemdesetih letih, torej kmalu po tistem, ko se je novodobniško gibanje uveljavilo v ZDA in Zahodni Evropi. Seveda

ti zametki niso pritegnili množičnejšega gibanja, kljub temu pa pričajo o tem, da smo Slovenci – čeprav tedanje družbene in politične okoliščine razvoju tovrstne religioznosti niso bile naklonjene – precej občutljivo spremljali religijske spremembe v razvitem zahodnem svetu ter jih postopoma uvajali tudi k nam. Prva znana novodobniška skupina je bila zasnovana kot komuna, bivanjska skupnost mladih ustvarjalcev iz gibanja OHO, ki so se naselili v Šempasu pri Novi Gorici in so si prizadevali, da bi življenje v svoji skupnosti povezali z umetnostjo in duhovnostjo.¹⁷ Močnejše so se novodobniška gibanja in njihove ideje pri nas uveljavile v 80. letih, v času intenzivnega civilnodružbenega vrenja, ki je v začetku 90. let pripeljalo do slovenske osamosvojitve. Ozračje, v katerem so Slovenci pospešeno iskali odgovore na vprašanja, kdo so, ter v njem izražali zahteve po politični, gospodarski in kulturni samostojnosti, je poživljajoče vplivalo tudi na širše religijsko življenje. Ne le da se je v slovenski družbi v tistem času krepil položaj večinske katoliške religije, temveč se je religijska sfera tudi odpirala in postajala vse bolj pluralna, v njej so se začela uveljavljati manjša, nova religijska gibanja ter različne oblike duhovnosti. »Osemdeseta leta so bila zanimiv čas, ko se je v ljudeh silovito prebujala lakota po svobodnem izražanju duhovnosti, ki je režim do takrat ni dopuščal, hkrati pa mnogih ni več zadovaljevala institucionalizirana oblika religiozne duhovnosti,« je spomine na to obdobje povzela ena vidnejših, še danes delujočih novodobniških skupin.¹⁸ Že prva slovenska novodobniška gibanja so se veliko ukvarjala z vprašanjem svetosti prostora. To še posebej velja za geomantska in radiestezijska gibanja. Oboja se posvečajo pretežno raziskovanju zemeljskega prostora, čeprav vsaka na svoj način. Geomantijo¹⁹ zanima širši zemeljski prostor, tj. mesta, pokrajine in dežele, pri čemer obravnava tako njihove vidne, materialne, kot nevidne, duhovne razsežnosti. V prostoru prepozna tudi izjemne, svete kraje, ki naj bi opravljali po-

¹⁷ Duhovna univerza, *Zgodovina*, <http://www.duhovna-univerza.org/kdo-smo/zgodovina>, 27. 12. 2010.

¹⁸ Duhovna univerza, *Zgodovina*, <http://www.duhovna-univerza.org/kdo-smo/zgodovina>, 27. 12. 2010.

¹⁹ Geomantija je sicer stara ezoterična in divinacijska praksa, ki je v 20. stoletju pod vplivom naukov Alfreda Watkina, antropozofije, novih poganskih gibanj in kitajskega feng šuja prerasla v sodobno duhovno vedo.

membne naloge v širši prostorski celoti. Ti kraji naj bi s svojimi izjemnimi močmi bistveno vplivali na energijsko kvaliteto svoje širše okolice. Pri njihovem prepoznavanju se geomantija ne zanaša na instrumente ali kvantitativna merjenja, temveč zaupa človekovi intuitivni zaznavi. S tem ko razvija človekovo občutljivost za nevidne moči Zemlje, naj bi geomantija spodbujala posameznikovo duhovno rast in krepila njegovo zavest o vsesplošni povezanosti bivajočega ter harmoničen odnos med posameznikom in prostorom. Slovenska geomantija se je sicer začela razvijati v 80. letih ter je eno redkih gibanj, ki je preraslo meje domačega prostora. Njene ideje so se namreč v naslednjih desetletjih močno uveljavile tudi na mednarodnem novodobniškem prizorišču, predvsem skozi delo njenega najvidnejšega predstavnika Marka Pogačnika.

V primerjavi z geomantijo radiestezijsko zanima ožji prostor, tj. predvsem bivalni prostor posameznih stavb in njihove bližnje okolice. S pomočjo radiestezijskih instrumentov proučuje različna zemeljska sevanja, ki jih deli na blagodejna, nevtralna in škodljiva. Zaradi različnosti teh sevanj tudi radiestezisti ločijo med prostori različnih kvalitete; tiste prostore, ki naj bi imeli pozitivne učinke na človekovo počutje ali zdravje, imajo za izjemne in jim posvečajo posebno pozornost. Tudi radiestezijska je bila, sodeč po številu izdanih radiestezijskih knjig, v svoji modernizirani obliki pri nas močno prisotna že v 80. letih. Verjetno se ji je uspelo uveljaviti tudi zaradi svojevrstne tradicije oziroma kontinuitete, ki so jo njene prakse imele v slovenskem prostoru. Kot namreč ugotavlja N. Židov, so bile nekatere, radiestezijskim podobne metode že sestavni del ljudskega védenja o iskanju podzemnih voda, pa tudi različnih mineralov in rudnin. V preteklosti so jih poznali pod imenom studenčarstvo in bajaličarstvo. Z njimi se niso ukvarjali le preprosti kmečki sloji, temveč celo nekateri vidnejši slovenski izobraženci, med njimi Janez V. Valvasor in A. Codelli.²⁰

Prepoznavanje svetih krajev

Pomemben del novodobniškega ukvarjanja s prostorom je prepoznavanje in raziskovanje izjemnih prostorskih točk. Novodobniki v naj-

²⁰ N. Židov, »Ali so metode alternativne medicine v Sloveniji res nekaj povsem novega?«, *Etnolog* 10, 2000, str. 144.

različnejših koncih sveta »odkrivajo« kraje s svojevrstnimi svetimi močmi, v njih opravljajo obrede ali pa jih obiskujejo z namenom iskanja zdravja, smisla ali duhovne rasti. Med najbolj znanimi tovrstnimi kraji so npr. britanski Stonhenge, Glastonbury in Findhorn ali severnoameriška Sedona, med slovenskimi pa lahko posebej omenimo Sv. Vid v Prekmurju in Tunjice pri Kamniku.

Na prvi pogled se iskanje svetih prostorov v svetu, ki sam po sebi velja za božanskega in svetega, zdi nesmiselno početje, toda le ob poenostavljenem razumevanju novodobniške kozmovizije. Novodobniški nauki namreč ne učijo, da med zemeljskimi prostori in razsežnostmi ni nobene razlike. Posamezni prostori naj bi se med sabo namreč ontološko in vrednostno razlikovali glede na položaj in funkcije, ki jih imajo v širši prostorski celoti, pa tudi glede na to, kakšen je njihov vpliv na človekovo telesno in duševno življenje. Niti geomantija niti radiestezija ne izključujeta slojevitosti in kvalitativne raznolikosti pojavov v zemeljskem prostoru. Kot lahko beremo v slovenski geomantski literaturi, naj bi imel »vsak kraj v naravi svojo lastno lepoto – v tem smislu je cela Zemlja svetišče. Vendar obstajajo kraji, kjer se posebna mešanica prelepih vedut združuje z nevidno navzočnostjo visokorazvitih elementarnih bitij, kar v srcu obiskovalca povzroči občutek osuplosti in spoštovanja. Ti kraji imajo edinstven avričen vonj, po katerem jih lahko nemudoma prepoznamo kot svete kraje narave«. ²¹ Na podobne ideje naletimo tudi na novodobniških spletnih straneh: »Vsa Zemlja je sveta – samo da se nekateri kraji zdijo bolj živi in je v njih lažje doseči zavest o duhovni povezanosti«. ²²

Kako torej novodobniki razlagajo razlike med kraji in Kraji, mesti in Mesti, pokrajinami in Pokrajinami? Katere prostore prepoznavajo kot izjemne in po čem se ti ločijo od drugih? Če je krščanska tradicija svetost določenega prostora običajno upravičevala s hierofanijo, z enkratno prisotnostjo (sicer transcendentnega) Boga, ki naj bi se tako ali drugače razodel na izjemnem prostoru, pa novodobniška duhovnost za svoje svete kraje navadno izbira prostore, ki naj bi izžarevali

²¹ M. Pogačnik, *Skrivno življenje Zemlje*, Bird Publisher, Mengeš 2010, str. 205.

²² Mid-Atlantic Geomancy, *Sacred Space*, <http://www.geomancy.org/index.php/sacred-space>, 28. 11. 2011.
<http://www.geomancy.org/#sacred-space/index.php>, 28. 11. 2011.

svojevrstno »blagodejno energijo«. Kot definira ena od novodobniških spletnih strani, lahko »sveti kraj razumemo kot prostor, kjer zemlja žarči močnejši energijski vorteks. Navadno se sveti kraji nahajajo na naravnih energijskih tokovih, ki tečejo pod zemljinim površjem. Zaznamujejo jih lahko naravni elementi, kot so sveti izviri ali skalne formacije, lahko pa tudi zidani iz kamna in zemlje«.²³ Popularna novodobniška literatura takšne kraje pogosto imenuje kar »energijske točke«²⁴ in jim pripisuje posebne, svete moči, ki lahko zdravijo, očiščujejo, navdihujejo ter pospešujejo duhovno rast in preobrazbo. Pojem »energija« ni jasno niti enotno definiran, saj novodobniška gibanja nimajo skupne doktrine, ki bi določala verovanja njenih pripadnikov. »Energijo« številni razumejo panteistično, kot povsod navzočo, imanentno kozmično oziroma božansko silo, s tem da božansko v novodobniški duhovnosti navadno ni mišljeno kot »substanc«, temveč prej kot abstraktna mreža kozmičnih odnosov, ki svet povezujejo v Celoto.²⁵ Čeprav naj bi bila ta sila navzoča povsod, velja, da ima na nekaterih mestih takšen, na drugih pa drugačen značaj, ponekod ji pripisujejo zemeljski, drugod kozmičen izvor, na človeka lahko deluje blagodejno ali škodljivo, velja pa tudi, da se ponekod izraža bolj, drugod pa manj intenzivno. Izraz »energijske točke« se seveda nanaša na mesta, kjer se božanske sile izražajo še posebej blagodejno in intenzivno. Domači pisci, ki se bolj poglobljeno ukvarjajo z vprašanji prostora, namesto izraza »energijske točke« raje uporabljajo druge, bolj strukturirane izraze, navajajo pa tudi precej bolj elaborirane razlage teh²⁶.

Radiestezija npr. razlaga, da so v zemeljskem prostoru prisotna različna sevanja, na podlagi katerih lahko govorimo o različni kvaliteti in intenzivnosti posameznih prostorskih točk. Ta sevanja naj bi se po nekaterih prepričanjih razvrščala v nekakšne sevalne pasove in mreže, kakršni sta Hartmannova in Curyjeva mreža. Tudi radiestezisti menijo,

²³ *Xploreheartlinks*, <http://www.xploreheartlinks.com/sacredsites.htm>, 28. 11. 2011.

²⁴ Tu želimo opozoriti na probleme poimenovanja. V rabi je namreč tudi izraz »energetske točke«, ki pa se nam zdi še manj ustrezen, saj spominja na besedo »energetika«, ki se v slovenskem jeziku nanaša na dejavnost oskrbovanja gospodarstva in drugih sektorjev z energetskimi viri.

²⁵ W. Hanegraaff, *n. d.*, str. 139.

²⁶ M. Pogačnik, *Skrivno življenje zemlje*, n. d.; T. Pretner, *Holistična radiestezija I.*, Tadej Pretner, Litija 2003; I. Ziernfeld, *Osnove radiestezije in bioenergije*, Ara, Ljubljana 2005.

da nekatera sevanja na človeka delujejo blagodejno, druga škodljivo, tretja pa nevtravno, to pa naj bi tudi generiralo razlike med »dobrimi« in »škodljivimi« mesti. Kot naštevajo nekateri, med škodljiva spadajo geopatogena sevanja (ki izhajajo izpod zemeljske površine in jih povzročajo podzemni vodni tokovi, geološke prelomnice ali razpadanje organskih substanc v zemlji) in kozmična sevanja (ki naj bi na Zemljo prihajala s Sonca in drugih nebesnih teles), obstajajo pa tudi sevanja, povzročena s človekovo dejavnostjo (npr. z neustrezno gradnjo, električnim in telefonskim omrežjem in tudi s človekovim čustvovanjem).²⁷ Škodljivih sevanj naj bi se človek izogibal ali se pred njimi ustrezno zaščitil, dobrim pa se lahko tudi načrtno izpostavlja. »Dobra mesta bomo imenovali območja ali točke, v katerih so prisotne energije, ki obnavljajo človekovo življenjsko moč. /.../ Koristni so kratkotrajni obiski takšnih mest (po 15–20 minut), ki nam povrnejo energijo, kadar se počutimo oslabele. Kadar pa je telo v energijskem ravnotežju, nam obiski takšnih mest krepijo bazične fizične funkcije, vključno s sposobnostjo prilagajanja ekološkim spremembam, in odpornost, pa tudi duhovno rast«.²⁸ Pri odkrivanju tovrstnih mest radiestezisti pogosto uporabljajo različne instrumente, kot so nihala, antene-l ali biotenzorji, intenzivnost njihovih sevanj pa celo merijo z različnimi enotami (enote po Bovisu). Veliko jih rezultate svojih raziskav poskuša predstaviti na objektivni način in morda je tudi to eden od razlogov, da si lahko njihova dognanja utrejo pot do širše, laične javnosti. Na meritve oziroma priporočila radiestezistov se danes pri urejanju hiše, stanovanja ali poslovnih prostorov zanašajo številni posamezniki, tudi tisti, ki sicer ne pripadajo ožjim novodobniškim krogom.

Drugače postopa geomantija, ki se bolj kot na instrumente zanaša na človekovo intuitivno zaznavanje subtilnih vibracij, ki naj bi jih izžareval prostor. Pri tem si pomaga s tehnikami meditacije in kontemplacije. Te tehnike pomagajo vzdrževati relativno (notranjo) tišino in šele ta naj bi človeku omogočala doživeti prostor tudi v njegovih nevidnih razsežnostih. V primerjavi z radiestezijo geomantija ne pozna ostre delitve med blagodejnimi in škodljivimi mesti, temveč kraje obravnava predvsem

²⁷ T. Pretner, *Holistična radiestezija*, Tadej Pretner C.K.S. 7, Litija 2008, str. 122–136.

²⁸ T. Pretner, *n. d.*, str. 139.

glede na funkcijo, ki jo imajo v širši prostorski celoti mesta, pokrajine ali planeta. Nobena funkcija ni dobra ali slaba sama po sebi, saj vse delujejo v smeri vzdrževanja celote. V zemeljskem tkivu je mogoče prepoznati različne nevidne »organe«. Ti opravljajo različne »svete naloge«, ki so pomembne za delovanje celotnega zemeljskega organizma. Kot navajajo nekateri geomantski pisci, je po analogiji s človeškim organizmom tudi v zemeljskem prostoru mogoče ločiti med: »organi/prostori, ki skrbijo za prekrvavitev zemeljskega površja« (tovrstne zemeljske žile se imenujejo *zmajeve* ali *lej črte*), »dihalnimi organi« (tovrstna mesta skrbijo za vertikalni pretok energije med nadzemnim in podzemnim prostorom ter se imenujejo *točke vdiha in izdiha*), »srčnimi centri« pokrajin, »popki« različnih regij ter drugimi »žarišči vitalne moči«. Po geomantskih prepričanjih pa obstajajo še subtilnejše prostorske razsežnosti, npr. tiste, ki uravnavajo čustveno življenje planeta (nekateri jih imenujejo tudi *elementarna bitja*), ali tiste, ki naj bi skrbele za njegov duhovni razvoj. V geomantični literaturi redko zasledimo priporočila o zadrževanju na tovrstnih mestih zaradi iskanja zdravja ali boljšega počutja. Pomembnejši razlog za človekovo obiskovanje tovrstnih krajev je odkrivanje njihove ezoterične identitete. Ker naj bi se v Zemljinem vesolju zrcalil človekov mikrokozmos, naj bi človek prek spoznavanja različnih razsežnosti zemeljskega prostora razvijal tudi sposobnost prepoznavanja teh kvalitete v svojem bitju. Zemlja naj bi mu predstavljala prostor uvajanja v lastno bistvo ter prostor gnostičnega uvida v skrivnosti stvarjenja, miru in ljubezni.²⁹ Čeprav so geomantska spoznanja v primerjavi z radiestezijskimi manj objektivizirana, so se sorazmerno uspešno uveljavila v širši družbi. V številnih slovenskih mestih in vaseh, med drugim v Ljubljani, na Jesenicah, v Ravnah na Koroškem, Dobrovniku v Prekmurju, Vipavski dolini, dolini Kolpe itd., je mogoče naleteti na javna geomantska znamenja, predvsem na litopunkturne kamne z vklesanimi simboli. Veliko jih je bilo postavljenih s soglasjem in finančno podporo občin, nekatere pa so finančno podprle celo evropske fundacije.³⁰ Nenazadnje je v skladu z geomantskimi zakonitostmi, ki

²⁹ M. Pogačnik, *n. d.*, str. 267–268.

³⁰ Postavitev geomantskih umetniških znamenj sta npr. podprla evropski Fundacijski sklad za regionalni razvoj in Kohezijski sklad ter Evropski socialni sklad. Več informacij najdemo na spletni strani *Svet Kolpe*, <http://www.svet-kolpe.si/01.html>, 1. 1. 2011.

veljajo za slovenski prostor, oblikovan tudi eden najpomembnejših državnih simbolov, tj. slovenski grb.³¹

Ne le radiestezijski instrumenti in geomantska intuicija, v procesu prepoznavanja svetih krajev pomembno vlogo igra tudi ljudska religioznost oziroma njen arhetipski spomin. Zavest o izjemnosti določenih krajev se namreč prek nekaterih trdoživih ljudskih verovanj, ki se ohranjajo tudi v modernih okoljih konca 20. in začetka 21. stoletja, prenaša tudi v novodobniško duhovnost. Tisto, kar lahko odloči o svetosti kraja, je torej tudi ljudski sentiment. Zdi se, da se tu ponavlja že uveljavljeni obrazec. Tako kot si je krščanstvo nekoč prisvajalo poganske svete kraje, ki se jim ljudsko čaščenje ni bilo pripravljeno odreči, se danes pogosto zgodi, da novodobniška duhovnost posvaja prostore, ki so se v ljudskem spominu kot sveti uveljavili že dolgo pred njo, bodisi v krščanskem ali še prej v poganskem izročilu. T. Pretner³² in številni drugi novodobniški pisci menijo, da so poganska ljudstva sveta, tj. energijsko močna mesta intuitivno prepoznavala, saj so živela v tesni povezanosti z naravo in njenimi vibracijami. Nanje so pogosto postavljala svoja svetišča, kasneje pa so bile na teh mestih pogosto sezidane krščanske cerkve. Vedenje, da je določen kraj že v preteklosti veljal za svetega ali da se vanj še danes stekajo ljudska romanja, pogosto spodbudi radiestezijske, geomantske in podobne novodobniške raziskave, ki nato neredko potrdijo njegovo izjemnost. Veliko slovenskih novodobniških svetih točk je bilo odkritih na ali blizu krajev, ki so že v preteklosti veljali za lokalna krščanska ali celo starejša poganska romarska središča. Med njimi je izvir pri Sv. Vidu v Bukovniškem gozdu v Prekmurju, ki je star krščanski, kot menijo nekateri raziskovalci, pa je nekoč najverjetneje veljal tudi za poganski sveti kraj.³³ Kot pomembno energijsko žarišče novodobniški pisci omenjajo tudi Blejski otok, ki je že v daljni preteklosti veljal za pogansko, kasneje pa za krščansko romarsko svetišče s cerkvijo Marijinega Vnebovzeta.

³¹ Avtor slovenskega grba Marko Pogačnik je geomantsko strukturo grba obširneje predstavil v: M. Pogačnik, »Državni grb kot kozmogram«, *Kultura*, 5/6/7, 1 (1997), str. 140–144. Povzetek njegove geomantske razlage je objavljen tudi na spletni strani Državnega zbora (Državni zbor, <http://www.dz-rs.si/index.php?id=112>, 25. 6. 2011; Slovenia, *Fileadmin*, <http://www.slovenia.si/fileadmin/dokumenti/misc/grb.html>, 3. 9. 2013).

³² T. Pretner, *n. d.*, str. 139.

³³ Z. Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev*, Študentska Založba, Ljubljana 2004, str. 64–65.

Številni novodobniki obiskujejo energijske točke v Zdravilnem gaju v Tunjicah pri Kamniku, ki je le nekaj sto metrov oddaljen od baročne krščanske romarske cerkve pri Sv. Ani. Tudi energijska točka pri Belem Križu v Strunjanu stoji v neposredni bližini kraja, ki ga ljudsko izročilo povezuje z Marijinim prikazovanjem. Ena od energijskih točk v štajerskih Žičah, ki nam jo je ob obisku pokazal kar lokalni turistični vodič, naj bi stala v prezbitteriju cerkve, v kateri so se kartuzijanski menihi v preteklosti zbirali pri molitvi. Nenazadnje pa je med novodobniki zelo priljubljeno obiskovanje Kureščka pri Igu, kamor je nekdanja vodila znamenita krščanska božja pot h Kraljici Miru, ki je bila v 90. letih obnovljena.

Romanja v svete kraje: sveti kraji in iskanje zdravja

Tako kot ljudje v preteklosti tudi novodobniki iščejo bližino svetih krajev, zato so se podobno kot v tradicionalnih religijah tudi tu oblikovala zanimiva romarska središča. Novodobniki jih obiskujejo zaradi različnih razlogov. Med njimi bomo posebej omenili iskanje zdravja, ki je tudi sicer eden glavnih univerzalnih motivov za obisk svetih krajev. Vera, da lahko stik s svetim na posvečenem kraju pospeši zdravljenje ali celo ozdravi fizične in duševne bolezni, še danes v romarska središča privablja ljudi najrazličnejših religij. Tudi novodobniki pri tem niso izjema. Pravzaprav ima zdravljenje zanje še posebej močan religiozni pomen. Bolezen namreč razumejo kot notranjo razcepljenost, razklanost, nepovezanost, neintegritetnost, torej kot nasprotje celostnosti, ki je končna, odrešenjska točka novodobniških duhovnih prizadevanj. V takšni perspektivi iskanje zdravja ni stvar telesnega ugodja, temveč je vprašanje osebne duhovne rasti.³⁴ Tudi med novodobniki se je spletla bogata mitologija o čudežnih ozdravljenjih, ki naj bi se zgodila na svetih krajih. Vanjo sodi zgodba, okoli katere se je oblikovalo eno najbolj množično obiskanih novodobniških »romarskih« središč pri nas, tj. Naravni zdravilni gaj Tunjice. Zdravilne energije so bile v Tunjicah odkrite leta 1998, ko je lastnik zemljišča kopal mivko ter v nogah začutil nekakšno toploto in mravljinčenje. Pri kopanju mivke je naletel na izvir vode, z

³⁴ W. Hanegraaff, *n. d.*, str. 45–46.

njo se je mimogrede pomazal in dolgoletna rana na roki, ki se že dolgo ni hotela zaceliti, je popolnoma izginila. Nenavaden pojav je pritegnil njegovo pozornost, zato je prostor radiestezijsko raziskal. Kot so pokazala radiestezijska merjenja, naj bi bilo na tem območju več energijskih centrov, vsak od njih pa naj bi imel poseben zdravilni učinek na enega ali več organskih sistemov človekovega telesa.³⁵ Zatem je na prostoru uredil zdravilni park, ki danes poleg obiska zdravilnih točk ponuja še številne druge komercialne novodobniške zdravstvene storitve (masaže, terapije, delavnice za duhovno rast itd.). V Tunjice »romajo« tudi številni obiskovalci iz tujine, o čemer smo se lahko prepričali med našim obiskom leta 2011.

Zdravilne moči svetih krajev novodobniki navadno zaznamujejo s svojevrstnimi simboli. V primerjavi s krščanskimi romarskimi središči, ki jih pogosto označuje umetelna sakralna arhitektura, v novodobniških praviloma ne najdemo zidanih svetišč, temveč predvsem preprostejša znamenja, kot npr. že omenjene geomantske litopunkturne kamne, reliefne simbole, preproste abstraktne lesene skulpture, talne vzorce iz kamenja in podobno. Nekatere svete kraje, npr. v Tunjicah ali pri Sv. Vidu, so načrtno preuredili v nekakšna simbolna »energijska zdravilišča«, ki jih določajo jasno označene poti in točke, po katerih naj bi se obiskovalci sprehajali oziroma se na njih zadrževali. Številnim pripisujejo zdravljenje povsem konkretnih bolezni, obiskovalcem pa pogosto svetujejo tudi, koliko časa naj se na njih zadržujejo. Poleg drugačne ureditve prostora so se v zvezi z iskanjem zdravja na svetih krajih med novodobniki oblikovale tudi svojevrstne nove prakse. Tradicionalno krščansko molitev in romarsko petje sta v novodobniških romarskih središčih nadomestili meditacija in kontemplacija, značilne krščanske telesne prakse, kakršni sta npr. hoja po kolenih okoli oltarja in poljubljanje svetniških podob, pa so zamenjale novodobniške dihalne vaje, vaje za odpiranje čakr itd. V Tunjicah, kjer obisk »zdravilišča« tudi zaračunajo, obiskovalce k energijskim vrelcem popelje usposobljen vodič, ta tudi vodi vaje in meditacije, ki naj bi jih izvajali na določenem mestu. Vaje potekajo v tišini. Ta naj bi spodbujala k opazovanju notranjih občutkov,

³⁵ Center žive energije, *Naravni zdravilni gaj Tunjice*, http://www.zdravilnigaj.si/naravni_zdravilni_gaj, 2. 6. 2011.

ki se pojavljajo na določenih točkah. Številni obiskovalci že po kratkem času zadrževanja na njih poročajo o občutkih mravljinčenja, toplote ali o kakšnih drugih telesnih reakcijah.³⁶ V nasprotju s krščanskimi verniki si novodobniki ozdravljenja navadno ne poskušajo izprositi z molitvami ali s čaščenjem, temveč iščejo drugačen stik s svetimi močmi prostora. Te moči poskušajo magično vsrkati in se z njimi prepojiti, drugi bi se jim radi prepustili in se z njimi za trenutek mistično zlili. Kakorkoli že, njihovo delovanje poskušajo neposredno prepoznati v svojevrstnih občutkih v telesu ali v spremembah duševnega počutja.

Kot rečeno, novodobniki ne skrivajo, da jih pri prepoznavanju svetih krajev pogosto usmerjajo že uveljavljena krščanska ali še starejša poganška verovanja. Ker zdravje nemalokrat iščejo na istih krajih, ki jih že stoletja obiskujejo krščanski verniki, ponekod prihaja do sinkretičnega prepletanja med novodobniškimi in krščanskimi praksami, nemalokrat pa se te prekrivajo s še starejšimi verovanji in praksami.³⁷ Med kraje, kjer je prepletanje miljejev še posebej opazno, sodi že omenjeni Sv. Vid ob Bukovniškem jezeru v prekmurski občini Dobrovnik. Izvir pri Sv. Vidu je znan kot staro krščansko romarsko središče, konec 20. stoletja pa so ga kot izjemnega prepoznali tudi geomanti in radiestezisti. Pravzaprav se oboja, tako krščanska kot novodobniška verovanja tu naslanjajo na še starejša. Tako med krščanskimi kot novodobniškimi romarji je namreč prisotna vera v čudežno zdravilno moč Vidovega izvira, ki ima najverjetneje poganški izvor. Po ljudskem izročilu naj bi bila voda iz Vidovega studenca primerna predvsem za zdravljenje bolezni oči,³⁸ sodobni romarji pa jo zajemajo tudi za

³⁶ O tovrstnih občutkih poročajo predvsem novodobniki. Zdravilišče namreč obiščejo tudi skeptiki, ki trdijo, da tam ne doživljajo nikakršnih posebnih senzacij.

³⁷ Do tovrstnega sinkretizma sicer prihaja tudi v tujih romarskih središčih. Eno najvidnejših je angleški Glastonbury, star krščanski romarski kraj, ki ga danes obiskujejo tako kristjani kot tudi novopogani in novodobniki, priljubljen pa je celo med evropskimi budisti. Kot ugotavlja M. Bowman (*n. d.*), se njihove prakse in verovanja tam ne le srečujejo, temveč tudi ustvarjalno prepletajo, saj romarji neredko obiskujejo svetišča in obrede drugih religijskih ter duhovnih skupin.

³⁸ O ljudskem verovanju v čudežno moč Vidovega izvira poročajo že nekateri viri z začetka 19. stoletja: »V Strehovcaj je v nekšnem logi lesen križ. Poleg njega je studenec z najboušov vodov. Na den sv. Vida prihaja sem vnoužica romarov. Kantor zaspevle nekaj cerkvenih pesni, nato pa kühajo, pečejo, odavlejo krüh, pogače in žganico. Glavno pa je, da si romarje umijejo v imenüvanom studenci sv. Vida oči, obraz ali pa tudi celo glavo. Trdo so osvedočeni, da jih

zdravljenje drugih bolezni ali pa jo pijejo zaradi izboljšanja splošnega počutja. Tovrstno zauživanje vode je sicer znana romarska praksa, ki jo lahko razumemo tudi kot eno od oblik simbolnega stika s svetimi močmi na svetem kraju.³⁹ Kot pojasnjuje Zmago Šmitek, so ostanki poganskih verovanj, med katere spada tudi kult vodnih izvirov, na odročnejših delih slovenskega ozemlja vztrajali še dolgo po formalnem pokristjanjenju. Pri Sv. Vidu, ki gotovo spada med odročnejše koticke naše dežele, je po njegovem mnenju v preteklosti najverjetneje stalo pogansko svetišče, ki se je najbrž nanašalo prav na čaščenje tamkajšnjega studenca. Vodne izvire, ki so jim trdoživa poganska verovanja pripisovala zdravilne moči, so pogosto poskušali »pokristjaniti« tako, da so ob njih postavili cerkve ali kapele – to so zgradili tudi pri Sv. Vidu. Na pogansko preteklost kraja nenazadnje namiguje tudi izbira svetniškega zaščitnika tamkajšnje kapelice – prav sv. Vid je namreč eden tistih starih patrocinijev, katerim so posvečali cerkve, zgrajene na mestih starejših predkrščanskih (slovanskih ali staroselskih) kulturnih krajev.⁴⁰

Eden prvih novodobniških piscev, ki je opredelil izjemni pomen Sv. Vida, je bil Marko Pogačnik v svojem delu *Ko se Boginja vrne*⁴¹. Sv. Vid je proučil kot del širše prostorske celote ter se osredotočil na funkcijo, ki jo opravlja za širše slovensko ozemlje. Po njegovem mnenju je slovenski prostor mogoče uzreti kot krajino, ki jo členijo trije temeljni duhovno-energijski tokovi oziroma tri prostorske osi, ki utelešajo enega od treh [ženskih] božanskih principov, imenuje jih deviški, materinski in preobrazbeni. Te osi se z območja Triglava premočrtno širijo skozi slovenski in istrski prostor ter oblikujejo duhovni značaj treh slovenskih makropokrajin. Prva, deviška os teče skozi Kras in ima središče v Lipici, druga, materinska oziroma kreativna os poteka skozi Ljubljansko kotlino s središčem v Ljubljani, tretja, preobrazbena os pa skozi Koroško

več ne bodo bolele ne oči, obraz, ne glava.« Tako preprosto in domače je leta 1828 kronist opisal dogajanje v Bukovniškem gozdu pri Strehovcih v sedanji župniji Bogojina v Prekmurju (Kam.si – vaš vodnik po Sloveniji, *Sv. Vid v Strehovcih*, http://www.kam.si/romarske_cerkve/sv_vid_v_strehovcih.html, 27. 10. 2013).

³⁹ F. Petrič, *Slovenske božje poti*, Družina, Ljubljana 2010, str. 22.

⁴⁰ Z. Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev*, Študentska založba, Ljubljana 2004, str. 63–65.

⁴¹ M. Pogačnik, *Ko se Boginja vrne*, n. d.

in Prekmurje s središčem v Slovenj Gradcu. Te energijske osi tečejo od središča triglave gore, ki uteleša »mesto vdiha«, do treh »točk izdiha«, ki ležijo na skrajnih robovih Slovenije in Istre. Prva os se izteče na skrajnem južnem rtu Istre, rtu Kamenjaku, druga ob Kolpi pri Metliki in tretja ob Bukovniškem jezeru v Prekmurju, točneje ob izviru studenca, nad katerim stoji romarska cerkva sv. Vida.⁴² Takšno videnje severno in severovzhodno Slovenijo predstavlja kot prostor, ki nas tako na kolektivni kot na individualni ravni nagovarja k (duhovni) preobrazbi. Sv. Vid potemtakem predstavlja zadnji takt, zaključno noto, v kateri se preobrazba dežele simbolno dovrši. Ta, kasneje pa tudi druge podobne teze o pomenu Sv. Vida so pritegnile precej pozornosti ne le novodobniške, temveč tudi širše javnosti.

Zaradi velikega zanimanja za kraj je občina Dobrovnik leta 1999 podelila koncesije štirim radiestezistom, ki naj bi območje Sv. Vida raziskali. Po njihovih ugotovitvah naj bi bilo na celotnem območju od Bukovniškega jezera do kapelice sv. Vida okoli 50 močnih energijskih točk.⁴³ Polovico točk so posebej označili, za obiskovalce pa so izdali tudi zgibanko z navodili, kje in koliko časa naj se na njih zadržujejo. Časovno omejeno, vendar ponavljajoče se zadrževanje na teh točkah naj bi blagodejno vplivalo na najrazličnejše telesne in duševne bolezni, najti pa je mogoče celo točko za odvajanje od alkoholizma ter zasvojenosti s tobakom in drogami. Sv. Vid je tako postal priljubljeno duhovno središče obojih, tako krščanskih kot novodobniških romarjev, hkrati pa tudi prostor srečevanja njihovih praks. Na sprehod ali meditacijo v simbolno označeno »energijsko zdravilišče« se ne odpravijo le novodobniki, temveč tudi številni krščanski romarji, ki obiščejo kraj. Velja pa tudi obratno, tudi novodobniki se udeležujejo krščanskega obredja, maš, ki tam potekajo ob nekaterih katoliških praznikih. Najbolj obiskana je tista ob proščenju okoli 15. junija, ko se ob cerkvi sv. Vida zbere nekaj tisoč ljudi.⁴⁴ Nekateri viri ocenjujejo,

⁴² M. Pogačnik, *Ko se boginja vrne*, n. d., str. 155–188.

⁴³ Manus Vitae, *Zdravilne toče po Sloveniji*, <http://www.manusvitae.com/zdravilne-toce-posloveniji.html>, 1. 1. 2011.

⁴⁴ Škofija Murska Sobota, *Sveti Vid pri Bukovniškem jezeru - sveta maša za delavce in kmete*, http://www.skofija-sobota.si/slo/novica.php?id_novice=798, 23. 11. 2011.

da Sv. Vid letno obišče okoli 80.000 ljudi.⁴⁵ Mednje sodijo tudi številni laični obiskovalci iz Moravskih Toplic in drugih bližnjih termalnih zdravilišč, ki so v Sv. Vidu prepoznali zanimivo lokalno turistično znamenitost.

Pomoč svetim prostorom

Med novodobniki se je uveljavila tudi izvirna praksa obiskovanja svetih krajev, ki ni povezana z iskanjem osebnega zdravja, temveč z idejo, da je treba poskrbeti tudi za zdravje prostora, v katerem živimo. Ta novodobniška praksa ne izvira iz občutja človekove nemoči ter njegovega *iskanja pomoči* pred obličjem svetega (kot pogosto velja za tradicionalne religije), temveč se je oblikovala iz svojevrstne empatije do sobivajočega ter z namenom *nudenja pomoči* prostoru. Povezana je s svojevrstnim duhovnim okoljevarstvom, popularno imenovanim tudi »zdravljenje prostora« ali »zdravljenje Zemlje«. Takšno zdravljenje se je pri nas še posebej močno uveljavilo v sklopu geomantije ter v delu njenega najvidnejšega predstavnika Marka Pogačnika. V geomantski perspektivi Zemlja ni vsemogočno bitje, temveč jo je podobno kot človeka mogoče poškodovati in raniti. Za te poškodbe naj bi bil v veliki meri odgovoren človek, ki je s svojim modernim, od narave odtujenim načinom življenja močno prizadel zemeljsko tkivo. Vendar človek planeta ne onesnažuje le na snovni ravni, s svojim neustreznim delovanjem naj bi poškodoval tudi njegove neotipljive, subtilne, eterične razsežnosti. Te razsežnosti niso prizadete le zaradi industrije, urbanizacije in prometa, ampak jih lahko prizadenejo tudi različne oblike človeške sovražnosti in trpljenja. Takole pojasnjuje ena od geomantskih knjig: »Kaj se zgodi, kadar z grobo zidavo brezobzirno potlačimo zemeljsko srčno čakro (kot pri kölnski stolni cerkvi), kadar z zidom, obdanim s pasom, kjer so streljali brez opozorila, prerežemo pokrajino, ki sestavlja celoto (primer berlinskega zidu, ki še vedno ni »premagan«, čeprav so ga porušili); kaj se zgodi, kadar občutljive zemeljske silnice razparamo s težkimi železobetonskimi gradnjami (prometne mreže) ali kadar v subtilnem spo-

⁴⁵ Revija Jana, *Energetske točke pri Bukovniškem jezeru*, <http://www.jana.si/na-meji/alternativno-zdravljenje-/Energetske-tocke-pri-Bukovniškem-jezeru.html>, 25. 6. 2011.

minskem tkivu pokrajine še naprej divjajo vojne morije? V neotipnih organih in energijskih sistemih Zemlje pride do blokad in neravnovesij, ki zatem sprožijo življenjsko nevarne motnje v njenem delovanju.⁴⁶

Kot menijo novodobniki, je rane, ki jih je človek zadal Zemlji, mogoče ozdraviti, med drugim tudi s svojevrstnimi geomantskimi metodami, med katerimi je – vsaj pri nas – verjetno najbolj uveljavljena »litopunktura«.⁴⁷ Litopunktura je bila oblikovana po analogiji z akupunkturnim zdravljenjem, ki temelji na zabadanju igel v akupunkturne točke človeškega telesa. Geomantija pri zdravljenju Zemlje namesto akupunkturnih igel uporablja litopunkturne kamne z vklesanimi simboli, ki jih postavlja na pomembne svete točke v pokrajini. S takšnimi metodami so različne geomantske skupine zdravile slovenske pokrajine, ki so bile prizadete v času prve svetovne vojne (npr. Posočje), pokrajine, kjer so potekali množični poboji po drugi svetovni vojni (npr. Kočevska), kraje, kjer so zapori (npr. dolenski Dob) itd. Kot torej meni geomantija, je lahko eden od razlogov za obiskovanje svetih krajev tudi skrb zanje oziroma želja, da bi z vplivanjem nanje oziroma s stimulacijo njihovih potencialov ponovno vzpostavili porušeno energijsko ravnovesje v širši pokrajini. Sicer pa naj bi človek s pomočjo Zemlje posredno pomagal tudi sebi. Ozdravljena pokrajina naj bi namreč povratno vplivala na kakovost njegovega življenja, pa tudi na življenje drugih živih bitij, ki bivajo v njej.

Izvirnost Pogačnikove metode se ne kaže le v njeni praksi postavljanja umetelno oblikovanih litopunkturnih kamnov, temveč še bolj v tem, da v svoje religiozno razumevanje prostora nujno vključuje tudi človekovo sočutje in odgovornost zanj. Ne le da geomantska holistična kozmovizija naravo vidi kot integralni del božanske celote, temveč poskuša v okviru svoje paradigme specifično redefinirati tudi razmerje narava : človek. V njenih očeh tako arhaični (poganski) koncept, ki je poudarjal človekovo odvisnost od (Mater) narave, kot tudi moderna, kartezijanska koncepcija človeka kot njenega gospodarja nista več primerna miselna modela. V novi paradigmi naj bi bila Zemlja in človek razumljena kot partnerski bitiji, ki lahko drug na drugega sovplivata, se

⁴⁶ M. Pogačnik, *Zdravljenje Zemlje – zdravljenje sebe*. Iskanja, Ljubljana 1998, str. 7.

⁴⁷ Gre za izviren izraz in metodo, ki ju je v svoje geomantsko delo uvedel Marko Pogačnik.

sooblikujeta ter z medsebojnim sožitjem prispevata k bolj harmoničnemu delovanju božanske kozmične celote. Ideja ima nedvomno velik okoljevarstveni potencial ter je prek geomantskih knjig in praks zbudila precejšnjo pozornost tako domače kot tuje javnosti. Tako ali drugače so jo podprle različne lokalne skupnosti ali njihovi voditelji, ki so tovrstne zdravilce povabili k delu v svojih krajih. Kot zanimivost lahko omenimo, da je takšen pristop k reševanju okoljskih vprašanj zbudil tudi zanimanje pokojnega slovenskega predsednika J. Drnovška, ki je v zadnjem obdobju svojega predsedovanja o njem razpravljal z različnimi verskimi voditelji in šamani. Kot kažejo različni viri, si je predsednik prizadeval za očiščenje škodljivih energij, ki so jih v slovenskih pokrajinah pustila pretekla preganjanja, mučenja in vojne.⁴⁸

Sklep

Naj za konec še strnemo misli in dodamo nekaj tistih, ki so se nam izmuznile. Novodobniška duhovnost se je na Slovenskem pojavila v 80. in 90. letih kot eden od odgovorov na religiozna iskanja poznomodernega človeka. Čeprav gre za kompleksen in razvejan religijski fenomen, ga lahko v nekaterih vidikih, predvsem tistih, ki zadevajo njegov odnos do zemlje, narave in prostora, povezujemo z žensko duhovnostjo. Kot smo poskušali pokazati, pod okrilje ženske duhovnosti sodijo tudi novodobniška verovanja v obstoj svetih krajev in prakse njihovega obiskovanja. Ta verovanja se naslanjajo tako na različne sekularno filozofske kot na religiozne nauke, obenem pa tudi na nekatere starejše, ljudske religiozne ideje in prakse, ki so se oblikovale v slovenskem okolju. Trdoživa, s poganskimi občutki prežeta ljudska duhovnost je pri nas skozi zgodovino vedno našla način, kako vstopiti v uradne ali vsaj popularne religijske forme, in vsaj v določeni meri lahko trdimo, da danes njeno arhetipsko izročilo prenaša tudi novodobniška duhovnost.

⁴⁸ RTVSLO, *Matjaž Kmecl, Joco Žnidaršič: Zakladi Slovenije*, http://www.rtvsl.si/odprtikop/knjiga_mene_briga/matjaz-kmecl-joco-znidarsic-zakladi-slovenije; http://www.antostm.com/index.php?option=com_content&view=article&id=165%3Aslovenian-massacre-energy-disaster&catid=25%3Apublic-release&Itemid=113&lang=si, 20. 6. 2011.

Zanimanje za prostor, ki ga izraža novodobniška duhovnost, sicer vodi k nekaterim kompleksnejšim antropološkim vprašanjem, ki nam jih v tem besedilu ni uspelo obdelati. Prostor, v katerem biva, je od nekdaj določal temeljno človekovo bitnost; narekoval je njegovo vsakodnevno delovanje, usmerjal je njegova verovanja ter oblikoval njegovo (samo)podobo v odnosu do tistih, ki bivajo drugje. Ukvarjanje s prostorom zato nujno vključuje tudi vprašanja o identiteti, tako osebni kot narodni. Ta vprašanja si zastavljajo tudi novodobniški pisci, ki pravijo: »Čas je pripraven, da spoznamo sebe, da se ozremo v krajino, kot da se gledamo v ogledalu svojega božanskega jaza«. ⁴⁹ Da so lahko sveti kraji pomembni dejavniki oblikovanja narodne identitete, ugotavljajo tudi raziskovalci, kot sta F. in G. Lanzi. Za primer vzameta nekatera božjepotna središča Zahoda, kamor romajo ljudske množice, npr. poljsko Čestohovo ali mehiški Guadalupe. ⁵⁰ Ta krščanska romarska središča so postala kraji kolektivnega spomina in kulturne identitete, ki so pomembno prispevali k strnitvi in (samo)prepoznavanju narodov. Postala so kraji narodnega povezovanja, prostori, ki krepijo kulturno in religijsko homogenost širše skupine. Kot močno simbolni prostori lahko torej sveti kraji pomembno prispevajo k integraciji posameznika v kolektiv ter k družbeno psihičnemu ravnovesju. ⁵¹

Vendar lahko sveti kraji povezujejo tudi drugače, ne le skozi unifikacijo. Opozarjajo nas na različne razsežnosti, na heterogenost naše kolektivne identitete. Pripovedujejo nam o raznolikosti kultur in civilizacij, ki so v preteklosti bivale v našem prostoru in so se vedno znova iskale v istih prostorskih točkah. V tem smislu sveti kraji širijo kolektivno identiteto ter krepijo zavest o njeni kompleksnosti in kontinuiteti. Kot smo videli, številni slovenski sveti kraji veljajo tako za novodobniška kot za krščanska svetišča, neredko pa stojijo na temeljih še starejših poganskih krajinskih svetišč. Zdi se, da je bila njihova svetost določena že nekje v davni preteklosti, dolgo pred pojavom monoteističnih religij in sodobnih duhovnih nauk. (Pogosto isti) sveti kraji so v različnih civilizacijskih obdobjih privlačili različne prebivalce slovenskega prostora, res pa

⁴⁹ M. Pogačnik, *Ko se Boginja vrne*, n. d., str. 188.

⁵⁰ F. Lanzi, G. Lanzi, *Krščanska božjepotna središča vsega sveta*, Ognjišče, Koper 2007, str. 14.

⁵¹ O funkcijah simbolnih prostorov je obširneje razpravljal I. Škamperle v delu *Endimionove sanje*. (I. Škamperle, *Endimionove sanje*, Literatura, Ljubljana 2013).

je, da so se skladno z zgodovinskim razvojem spreminjale religiozne razlage njihove svetosti. Bi zato lahko zaključili, da je čustvena, arhetipska zavezanost tem prostorom pri nas bolj trdoživa kot kulturno pogojene razlage o njih(ovi svetosti)?

Zaradi pretežno agrarne preteklosti, ki je tako tesno povezana z zemljo, se je navezanost na življenjski prostor med Slovenci ohranjala skozi čas, in to ne glede na politične, kulturne ali religijske spremembe, ki so ga zaznamovale. Tesna intimna vez, ki smo jo vzpostavili s svojim prostorom, je krepila arhetipsko potrebo po njegovi posvetitvi in klicala k njegovi mistifikaciji – kajti tisto, čemur pripisuje posebno vrednost, je človek od nekdaj poskušal predstaviti kot sveto. S tem je prostor prepočil tudi s skrivnostnim, z nedoumljivim, ter mu tako podelil svojevrstno magnetično privlačnost. V preteklosti se je tovrstna mistifikacija med drugim izražala v že omenjenem oblikovanju romarskih poti in krajev, pa tudi v siceršnjem postavljanju cerkva in kapelic, ki – tako gosto posejane po slovenskem ozemlju – niso služile le obredju (ali priložnostni obrambi), temveč verjetno tudi zadostitvi potreb po posvetitvi prostora. Te potrebe so tudi med sodobnimi Slovenci še vedno žive. Novodobniške dejavnosti, ki smo jih opisali zgoraj, so le eden od sodobnih odgovorov nanje. Izražajo se lahko tudi v svojevrstni sodobni skrbi za prostor, na primer v ljudskih okoljevarstvenih akcijah,⁵² v množično obiskanih planinskih in pohodniških poteh ter v drugih, na videz sekularnih oblikah.

Morda bi lahko sklenili, da je tovrsten odnos do prostora rodil tudi svojevrstno občutljivost zanj ter subtilno znanje o njem. Delček tega znanja verjetno predstavljajo tudi vizije slovenskih novodobnikov, ki smo jih predstavili v našem besedilu. Nekatere med njimi, zlasti Pogačnikove, so pritegnile precejšnjo pozornost tuje javnosti; popisane so namreč v osemdesetih delih, ki so izšla v tujini, ter prevedene v trinajst tujih jezikov.⁵³ Gotovo pa te vizije niso edine. Verjamemo, da jih je še

⁵² Takšna je bila akcija *Očistimo Slovenijo* leta 2010, ki ji zaradi mobilizacije velikega števila ljudi (okoli 270.000, to je skoraj dvakrat toliko, kolikor so jih ob papeževem obisku leta 1995 zabeležili v ljubljanskih Stožicah) lahko pripišemo določene religiozne razsežnosti.

⁵³ S tem M. Pogačnik spada med najbolj prevajane še živeče slovenske avtorje. Podatek o prevodih je objavljen na spletni strani <http://www.markopogacnik.com/slovenia.html>, 25. 2. 2011.

veliko in da bomo o njih še slišali. Kakšna je pravzaprav naša občutljivost za prostor in katera so naša subtilna znanja o njem, je namreč eno tistih vznemirljivih vprašanj, ki se ne zadovolji z enoznačnimi odgovori, temveč pušča odprt prostor za (samo)izpraševanje, (samo)spoznavanje in (samo)zavedanje.

B i b l i o g r a f i j a

1. Bahovec, I. (2009), *Postmoderna kultura in duhovnost*. Ljubljana, IRSA.
2. Ban, T. (2007), »New age in ženska duhovnost«. *Ženske in religija. Poligrafi* 45–46, str. 145–161.
3. Ban, T. (2008), *Novodobniška duhovnost: od zgodovinskih izvorov do sodobne podobe*. Ljubljana, FDV.
4. Bowman, M. (2000), »More of the Same? Christianity, Vernacular religion and Alternative Spirituality in Glastonbury«, v: Sutcliffe, S. in Bowman, M. (ur.): *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 83–105.
5. Črnič, A. (2007), »Predsednik za novo dobo«, *Družboslovne razprave* 56, 21–37.
6. Farrell Bednarowski, M. (1992), »The New age Movement and Feminist Spirituality«, v: Lewis, J. R. in Gordon Melton, J. (ur.): *Perspectives on the New Age*. Albany, State University of New York Press, 167–178.
7. Flere, S. in Kerševan, M. (1995), *Religija in (sodobna) družba*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
8. Hall, D. (2008), »Life as Spirituality as the Third Option? A View from the Polish Perspective«, *Journal of Alternative Spiritualities and New Ages Studies* 4, 3–16.
9. Hall, D. (2009): »Beyond the Traditional Folk Religion? Miraculous Sensitivity of Today's Spiritual Seekers in Poland«, v: Wolf-Knuts, U. in Grant, K. (ur.): *Rethinking the Sacred*. Abo, Abo Akademi University, 25–36.
10. Hanegraaff, W. (1996), *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden / New York / Köln, Brill.
11. Heelas, P. in Woodhead, L. (2005), *The Spiritual Revolution*. Malden / Oxford / Carlton, Blackwell.
12. Hellas, P. (1996), *The New Age Movement*. Cambridge, Blackwell.
13. Kemp, D. (2004), *New Age: a guide*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
14. Lanzi, F. in Lanzi, G. (2007), *Krščanska božjepotna središča vsega sveta*. Koper, Ognjišče.

15. Lesjak, G. (2001), »Nova religijska in duhovna gibanja v Sloveniji«, *Teorija in praksa* 6, 1108–1124.
16. Lovelock, J. (1994), *Gaja. Nov pogled na življenje na Zemlji*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
17. Otto, R. (1993), *Sveto: o iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega*. Ljubljana, Nova revija.
18. Petrič, F. (2010), *Slovenske božje poti*. Ljubljana, Družina.
19. Pogačnik, M. (1993), *Ko se Boginja vrne*. Ljubljana, Iskanja.
20. Pogačnik, M. (1997), »Državni grb kot kozmogram«, *Kultura* 5/6/7, 140–144.
21. Pogačnik, M. (1998), *Zdravljenje Zemlje – zdravljenje sebe*. Ljubljana, Iskanja.
22. Pogačnik, M. (2010), *Skrivno življenje Zemlje*. Mengeš, Bird Publisher.
23. Pretner, T. (2008), *Holistična radiestezija*. Litija, Tadej Pretner C.K.S. 7.
24. Smrke, M. (2000), *Svetovne religije*. Ljubljana, FDV.
25. Sutcliffe, S. in Bowman, M. (ur.) (2000), *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
26. Uršič, M. (1998), »Deus sive natura«, *Panteizem. Poligrafi* 9–10, 3–86.
27. Ziernfeld, I. (2005), *Osnove radiestezije in bioenergije*. Ljubljana, Ara.
28. Židov, N. (2000), »Ali so metode alternativne medicine v Sloveniji res nekaj povsem novega?« *Etnolog* 10, 139–159.

Elektronski viri

29. Center žive energije, *Naravni zdravilni gaj Tunjice*, <http://zdravilnigaj.si/>, 2. 6. 2011.
30. Državni zbor, *Državni simboli*, <http://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/PoliticiSistem/DrzavniSimboli/>, 25. 6. 2011.
31. Duhovna univerza, *Zgodovina*, <http://www.duhovna-univerza.org/kdo-smo/zgodovina>, 27. 12. 2010.
32. Kam.si – vaš vodnik po Sloveniji, *Sv. Vid v Strehovcih*, http://www.kam.si/romarske_cerkve/sv_vid_v_strehovcih.html, 27. 10. 2013.
33. Manus Vitae, *Zdravilne točke po Sloveniji*, <http://www.manusvitae.com/zdravilne-toce-po-sloveniji.html>, 1. 1. 2011.
34. Marko Pogačnik, *Bibliography*, <http://markopogacnik.com/bibliography.html>, 25. 2. 2011.
35. Mid-Atlantic Geomancy, *Sacred Space*, <http://www.geomancy.org/index.php/sacred-space>, 28. 11. 2011.
36. Revija Jana, *Energetske točke pri Bukovniškem jezeru*, <http://www.jana.si/namaji/alternativno-zdravljenje-/Energetske-tocke-pri-Bukovniškem-jezeru.html>, 25. 6. 2011.

37. RTVSLO, *Matjaž Kmecl, Joco Žnidaršič: Zakladi Slovenije*, http://www.rtvsl.si/odprtikop/knjiga_mene_briga/matjaz-kmecl-joco-znidarsic-zakladi-slovenije, 20. 6. 2011.
38. Slovenia, *Fileadmin*, <http://slovenia.si/fileadmin/dokumenti/misc/grb.html>, 3. 9. 2014.
39. Sončeve pozitivke, *Zdravljenje zemlje z Markom Pogačnikom*, <http://www.pozitivke.net/article.php/20020903094748197/print>, 20. 12. 2010.
40. *Svet Kolpe*, <http://www.svet-kolpe.si/01.html>, 1. 1. 2011.
41. Škofija Murska Sobota, *Sveti Vid pri Bukovniškem jezeru - sveta maša za delavce in kmete*, http://www.skofija-sobota.si/slo/novica.php?id_novice=798, 23. 11. 2011.
42. Xploreheartlinks, <http://www.xploreheartlinks.com/sacredsites.htm>, 28. 11. 2011.